

Magyar–Csehszlovák fegyveres konfliktus Dercen környékén 1938 októberében

Az alábbiakban taglalt, bő hetven évvel ezelőtti események a két világháború közötti korszak politikai fejleményeiből generálódtak. A kétségtől figyelmenre méltó történések értelmezése már a korabeli közéletben és a történelmi összefüggésekben eligazodók számára sem lehetett egyértelmű, mert az okok, a mozgatórugók rejtve maradtak a nyilvánosság előtt. A későbbiekben sem a véletlenül múlt, hogy az akkori eseményekről hét évtized alatt szűkebb pátriánkban nemhogy átfogó, elemző írás nem jelent meg, de még csak említés sem történt. Ennek okát a közelmúltbeli historiográfia túlzottan ideologikus függőségének és a hatalmi-politikai dominanciák, konstellációk eleve kisajátító, korporatív szemléletének kettős kötésében látom. Mára a helyzet annyiban változott, hogy az ideológia attribútumai részben feloldódtak, másfelől viszont a történetírás – eredeti funkciójától továbbra is eltérítve – térségünk országaiban igencsak egyedülállóan eklektikus módon „államérdeki” terep maradt, s mint ilyen, pragmatikus célok eszközeként még mindig zárlatolja az oknyomozó tudatot. Mindezzel együtt nyomasztóan hat az a tény is, hogy egyre kevesebb a „tegnapról hív tanú”, sorvad a hallgatásba fült történelmi emlékezet.

Bármennyire szükséges volna, e tanulmány kereteiben lehetetlen a címben jelzett esemény előzményeinek részletes kortörténeti bemutatása. A korszak felvázolása azonban mellőzhetetlen.

*

A két világháború közötti korszak utolsó felvonása 1938-cal kezdődött. Ennek az esztendőnek az előző két évtizedhez hasonlóan minden mozzanata Versailles és Trianon rákos daganatainak egyenes következménye. A Párizs-környéki diktátumokkal elpalántált háborús csírák ekkor szökkentek szárba: az átrajzolt határvonalakkal felbolygatott vén kontinensen több tűzfészek parazsa izzott.

Versailles egyetlen pozitív hozadéka lehetett volna, ha az 1795-ben orosz–porosz-osztrák „érdekeltséggel” a térképről eltüntetett, majd 1918 novemberében újra létrehozott Lengyelországot történelmi entitásának megfelelően állítják helyre. Nem így történt. Lengyelország területét keletről nyugatra tolva azonnal két veszélyes feszültséggóc keletkezett Szilézia és Kelet-Galícia térségében. Ezeket a veszélyeket érzékelve a polgári lengyel kormányzati körök legfőbb törekvése egy lengyel–magyar–olasz horizontális tengely kialakítása volt az egyaránt területi igényekkel

fellépő hitleri Németország és a sztálini Szovjetunió között, benne a történelmi lengyel–magyar közös határral. Ezt a törekvést akadályozta az antanthatalmak által két évtizeddel korábban létrehozott Csehszlovákia, amelyhez 1918–1920 között Ruszinszko néven hozzácsatolták Kárpátalja nagyobb részét az Északkeleti, sőt az egész Felvidékkel együtt.

A kirívóan természetellenes és történelmietlen módon létrehozott új, trianoni Csehszlovákia a kor egyik leglehetőlenebbül összetakolt államképződménye volt. Nem csupán nagy számban magyarlakta vidékek kerültek birtokába, hanem jelentős német területek is a Szudéta-vidéken, valamint a korábban lengyel fennhatóság alatt álló tescheni iparvidék és más lengyel területek. E területek méltánytalan elcsatolása tette feszültté Lengyelország, Magyarország és Németország viszonyát Csehszlovákiához.

A csehszlovák hadsereg már jóval a trianoni „békeszerződés” megkötése előtt bevonult Kárpátaljára. A 31. cseh légiós ezred 1919. január 12-én megszállta Ungvárt és az Ung folyó völgyét az Uzsoki-hágóig. Április végén elfoglalták Munkácsot is, a román csapatok pedig Beregszászt. Beregszász és környéke román–csehszlovák alkudozás tárgya lett, amelynek következtében a román haderőt délebbre vonták, így ez a terület is a csehek kezére került. Ekkor kezdődött el vidékünk „csehek alatti” korszaka, amely nemcsak az itt élő lakosság körében keltett nyugtalanságot, hanem a hódítóknban is. Eduard Beneš (1884–1948), aki külügyminiszterként képviselte országát a párizsi konferencián, így emlékezett erre az időszakra: „Megriadtam, amikor láttam, hogy mindent megadtak, amit kértem. Ez túl sok.” Az államelnök, T. G. Masaryk (1849–1935) egy évvel később, a szovjet–lengyel háború idején e szavakkal fordult Gillersonhoz, a Szovjet Vörös kereszt képviselőjéhez: „Ruténia népe letét Csehszlovákiában, amit az első alkalommal átadunk a Szovjetuniónak (...) Felhatalmazom, hogy ezt jelentse kormányának Moszkvában.”¹ Mindez „sub rosa”, vagyis titokban történt.

A megcsonkított, szuverenitását csaknem teljesen elvesztett Magyarországon hosszú vajúdas után, megalázó körülmények és szélsőséges megnyilvánulások közepette lassan kialakult az „új korszak”. Az antanthatalmak forgatókönyve szerint, de népszavazással legitimmé vált nemzetgyűlés 1920. március 1-jén jogfolytonos államformát (király nélküli királyságot) hozott létre, elsőpró többséggel választva kormányzójává az egyetlen posszibilis jelöltet, Horthy Miklóst, akit a magyar társadalom többsége mellett az antant-államok és a szomszéd országok is támogattak, s idővel a rendszer jelképének tekintettek. A többpárti, 1927-től már kétkamarás parlamentáris berendezkedésű Magyarország, amely az általános és titkos választójog bevezetésével a nőknek is szavazati jogot biztosított (e tekintetben Svájcot is megelőzve!) – a korszak többnyire

¹ Charles Hokky: *Ruthenia spearhead toward the West Gainesville, 1966, 17–18. o.*

diktatórikus rendszerekkel jellemezhető Európájában demokratikus államformát működtetett (tehát nem „fasiszta” rendszert, mert ilyet az antant aligha ismert volna el). Pártok szervezésének, alapításának tényleges akadálya nem volt – a kommunista párt kivételével, amely programjában nyíltan az anarchiát és a rendszer megdöntését hirdette. A tucatszám működő kisebb-nagyobb, politikai szempontból élesen különböző pártok és csoportok szervezetei közt a társadalom minden rétege, tagja megtalálhatta a neki megfelelőt. A sajtótermékek száma 1300–1500 között mozgott. A rendszer és a politikai élet szereplőinek írásban, szóban, karikatúrákban történő bírálata megszokott jelenség volt.

Mindeközben a magyar kormányra rendkívül komoly, nehéz feladatok hárultak. A szabadon működő heterogén szervezetek, pártok és csoportosulások állandó csatározásai közepette, a rendszer fenntartása és működtetése érdekében, egy új hatalmi szövetség keretében mindenekelőtt meg kellett valósítania a konszolidációt, megteremteni a gazdaság alapjait, az ország felemelkedéséhez szükséges gazdasági fejlődés feltételeit. Ezt a feladatot a korszak karizmatikus államférfijának tekintett gróf Bethlen István miniszterelnök (1921–1931) rugalmas és pragmatikus taktikázásai révén nagyobb részben sikerült is valóra váltani. Ennek következtében fokozatosan megszűnt a Népszövetség gazdasági és a békediktátumok katonai előírásainak kontrollja, az ország 1927-re visszanyerhette szuverenitását, bár bizonyos megkötöttségeket, például a hadiipar és a hadsereg kapacitásait tekintve továbbra sem lehetett feloldani: az országos haderő létszáma – 35 ezer fő (!) – változatlan maradt, nem lehetett szó új fegyvernemek bevezetéséről, a légierő fenntartásáról stb. Ezeket a korlátozásokat azonban a kormányzat igyekezett minden lehetséges eszközzel kijátszani (például a levanteoktatás bevezetésével).

A kisantant gyűrűjében az ország nehezen érvényesíthette gazdasági érdekeit, bár kitartóan és teljes erőbedobással igyekezett minél több helyett biztosítani mezőgazdasági és ipari termékei számára a nemzetközi piacon. Az 1929-ben kezdődő világgazdasági válság azonban mélypontra vetette a magyar gazdaságot is. Mivel a kiéleződő érdekellentétek miatt Bethlen lemondott, a válság következményeinek felszámolása a Gömbös Gyula által vezetett kormányra hárult, amit az rendkívül rövid idő alatt meg is oldott: rendezte a mezőgazdaság (a kis- és nagybirtokosok) és az ipari szféra fontosabb problémáit, majd megújította a kereskedelmi szerződéseket Németországgal, a térség egyetlen jelentős ipari államával, a magyar termékek biztos felvevőpiacával. A német–magyar gazdasági kapcsolatok ettől kezdve a két ország külpolitikáját is egy sajátos összhang felé terelték.

A Versailles utáni német gazdaságot amerikai tőkeinjekciókkal (Dawes-és Young-tervek) állították talpra, s ezeknek köszönhetően Németország intenzíven fejlődött, csakhamar lekörözte korábbi legyőzőit, Angliát és

Franciaországot. Azokról a jelentős területekről, amelyektől a Párizs-környéki diktátumok megfosztották őket, a németek soha nem mondtak le: minden erejükkel azon voltak, hogy visszaszerezzék azokat. A német külpolitikai törekvések már 1925 őszén, a svájci Locarnóban megtartott – a versailles-i „szerződéseket” megerősíteni hivatott – konferencián részt vettek az antant-döntések rendszerén, mégpedig azzal, hogy nyitva hagyták a német érdekszfera keleti térségeinek rendezését. Egy évtized múltán már borulni kezdett minden addigi felállás: 1936. március 7-én a hitleri vezetés fegyveres erővel visszahódította a demilitarizált Rajnavidéket, újabb két év múlva pedig egyesítette Ausztriát a birodalommal (anschluss).

Ezek az események természetesen kedvezőtlen hatást gyakoroltak a korszak Csehszlovákiájára, amelynek válságát mégis inkább saját belpolitikája indította el. Vezetői a párizsi konferenciákon még fennköltlen fogadkoztak az idegen területek megtartása érdekében. „Mintaállamot” és fűt-fát ígértek, de a trianoni dokumentumok aláírása után eszükbe sem jutott, hogy ígéreteiket valóra váltsák. A Népszövetség rájuk vonatkozó előírásait semmibe véve, a polgári demokrácia felszíne alatt gyarmatosító politikába kezdtek.

Az impérium más térségeihez hasonlóan a körzetesítés és az új közigazgatás ürügyén Kárpátalján is megították az egy tömbben élő etnikumok fellazítását, széttörölését. Ezt a folyamatot egybekötötték a szüntelenül módosított csehszlovák földbirtokreformról szóló 1918. november 9-i és 1919. április 16-i törvények politikai rendelkezéseivel. A magyar nagybirtokokat az állam lefoglalta, kisajátította, majd feldarabolva a cseh, elenyésző arányban szlovák kisbirtokosok és legionáriusok, volt katonák kezére juttatta (Schönborn-uradalom, Teleki-latifundium stb.). Idegen népelemek színmagyar falvakba vagy azok környékére való telepítésével mindenütt kolóniákat igyekeztek létrehozni. A cseh hatóságok eljárását különösen kirívó módon példázza Dercen esete. A községhez tartozó kerepecpusztai tanyasort 1925-ben hatósági rendelkezéssel, földosztás ürügyén elcsatolták a falu birtokától. A derceniek abban reménykedtek, hogy az általuk korábban használt, nemrég még a Schönborn-uradalom részét képező mintegy 1330 katasztrális holdat kitevő földterületet közöttük osztják fel. A cseh agrárpárt vezetői Visnyovszky főtitkárral az élen Dercenben járva azt hangoztatták, hogy a szóban forgó földből jelentős részbirtokokat kapnak a falu lakosai, amennyiben a cseh agrárpártra szavaznak. A derceniek kötélnek álltak, aztán rövidesen megtapasztalhatták a cseh urak álnokságát. „Ennek nem kellett volna bekövetkeznie...”, „Játék a tűzzel” – ilyen címek alatt írta le és kommentálta az eseményeket a *Ruszinszki Magyar Gazda* 1926. évi 15. és 16. számában R. Vozáry Aladár (1895–1959), a lap felelős szerkesztője, a kor prominens személyisége: „A felosztásra került 1330 holdból 268 hold

maradékirtokként egy 'szerencsés' ember, Klimes nevű cseh úr tulajdona lett. 250 holdat 18 kolonista, kb. 60 holdat Klucsárka község, 30 holdat a gáti kolonisták, 24 holdat Ackerman Aladár gáti kocsmáros, 163 holdat a derceni lakók kaptak, a többi a pusztakerepecieknek jutott. E felosztás szerint Pusztakerepecen minden családra 8-9 kat. hold, Dercenben minden családra nem egészen $\frac{1}{2}$ kat. hold jutott."

A nem mindennapi földosztás, amely nem számított egyedi esetnek (Bátyú község lakosai például csak annyi földterületet kaptak, amennyi „bőven elég – temetőnek”), Dercenben nem maradt következmények nélkül. Az elképesztően igazságtalan földosztás 180 családot érintett, hiszen olyan uradalmi földterületektől fosztották meg a helyieket, amelyeket minden időkből ők műveltek felesben és harmadosban, s így megvolt a biztos kenyerek. Kétségbeesésükben Bíró Pétert, a település volt bíróját Prágába küldték „igazságot szerezni”, a „jó Masaryk Tamás” azonban nem tartózkodott a Hradcsinban, így Bíró a derceniek kérvényét a földművelésügyi minisztériumba adta be. Igencsak várták a derceniek, de válasz a beadványukra soha nem jött.

Jöttek viszont új telepesek a Verhovina különböző településeiről. Közülük Hnatkovics Petro és két társa már 1926. október 20-án megérkezett Dercenbe, hogy a nekik juttatott földrészen megkezdjék az őszi munkát. „Kint éjszakáztak a szabad ég alatt – írta R. Vozáry Aladár fentebb már említett cikkében. – Éjfél tájban kapával és doronggal egy nagyobb csoport férfi tört rájuk, s a megtámadottak kétségbeesve menekültek. (...) A legsúlyosabb sérülést Hnatkovics Petro szenvedte, kinek egy rettenetes ütés bevverte a koponyáját. (...) Másnap reggel a 'telepesek' bejelentették a történeteket a munkácsi fősolgabírósnak, majd visszamentek szomorúan oda, ahonnan boldogan eljöttek.”²

Erre az esetre, amely rávilágított a cseh „nemzetiségi politika” népeket egymásra uszító módszereire, Dercenben ma már kevesen emlékeznek.

Az erősen diszkriminatív cseh belpolitika eltérő mértékben ugyan, de kétségtelenül magyar-, sváb- és ruszinellenes volt. Áthatotta az élet valamennyi területét, kezdve a gazdaságtól és az oktatástól a közélet, az adminisztrációk, a hivatali bürokrácia karkai világát idézõ régiójáig. Külön fejezetet érdemelne itt a pénzvilág, az adóügyek és a banki szféra taglalása. 1923-ban például a pénzügyi hatóságok hét évre visszamenően követelték a lakosságot terhelő adók befizetését, figyelmen kívül hagyva azt a tényt, hogy ezeket az adókat a helyi lakosság 1918 végéig, néhol pedig 1919 áprilisáig Magyarországnak már befizette. Többféle adónem volt érvényben, köztük olyanok is, amelyek az 1919-es év első hónapjaiban bevezetett, a szuverén államiságot demonstráló csehszlovák korona bevezetésével a cseh tartományokban már megszüntettek, és itt az

² *Ruszinszkói Magyar Gazda*, 1926. november 7., 3. o.

eltérő történelmi fejlődés következtében ismeretlenek voltak. A korábban használatos magyar koronát Kárpátalján 10:1 arányban váltották be, míg a szlovák régiókban a pénzváltási sarc csak 55 százalékot tett ki. Az adók mértéke vidékenként szintén jelentős mértékben eltérő volt: Kárpátalján a vagyon- és a kereseti adó 8–12, a csehek által lakott országrészen pedig mindössze 4 százalék körül mozgott. Mindeközben a munkácsi cseh bankok hitelfolyósításkor a magyar és a sváb nemzetiségű ügyfeleknek 14–19 százalékkal magasabb kamatot számoltak fel, mint a cseh vagy a szlovák nemzetiségű ügyfelek esetében.³

Az Erdős-Kárpátokban már az impériumváltás harmadik évében megjelent és egyre fokozódott a nyomor, tombolt az éhínség, a síkvidékek magyar falvaiban pedig a munkanélküliség jelentette a legnagyobb gondot. Nem csoda, hogy a kivándorlás már a 20-as évek elején tömeges méreteket öltött, s ez alól Dercen sem volt kivétel. Felmenőim közül is többen kerestek munkát Belgiumban, az Amerikai Egyesült Államokban és Argentínában. (Apai nagyapám az Ohio állambeli Cleveland varrógépgyáranak művezetőjeként dolgozott, 13 évi távollét után tért haza. 1937-ben precíz, jogszerű formában földbérleti szerződéseket kötött a járási földhivatallal, ennek ellenére a cseh fiskálisok rókabőrbe bújt korrupt ügyvédei az „amerikás magyart” különböző mondvacsinált, szárszálhasogató kifogásokkal, egymásnak többszörösen ellentmondó, gyakran nem is a tárgyra vonatkozó paragrafusokra hivatkozva megpróbálták járulékok és – számukra – csúszópénzek fizetésére kötelezni. Kezdetben sikerrel, amitől „vérszemet kapva” még inkább zaklatták, egészen addig, amíg nagyapám be nem perelte őket. A pernek a magyar csapatok bevonulása vetett csak véget.)

1938 tavaszán a csehszlovák államhatalom megrendült, az anchluss követően ugyanis szinte azonnal a „csehszlovák kérdés” került az európai politika homlokterébe. Németország igényét a csehek bitorolta Szudéta-vidékre – vonakodva bár – Anglia és Franciaország kényszerűen tudomásul vette. Prágában rég tisztában voltak azzal, hogy a német törekvések elé nem tudnak gátat emelni, így aggódva figyelték a magyar kormány magatartását.

Budapest nem volt könnyű helyzetben. Az ország nem nyugodhatott bele veszteségeibe, határainak visszaigazítása két évtizede állandóan a magyar diplomácia asztalán volt. Ezt azonban békés úton, az elszakított területeken tartandó népszavazásokkal próbálták volna megoldani, amiről a kisantant államai, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia kormánya hallani sem akart. A magyar vezetés jól látta, hogy csak a békés rendezés jelenthet elfogadható megoldást. A fegyveres utat már csak azért sem választhatta, mert ekkor még nem rendelkezett a katonai egyenrangúság

³ Magyar Országos Levéltár, K 28., 87–89.

jugával, amit csak 1938 augusztusában ismertek el a blei konferencián. Igaz, március 5-én a Darányi-kormány (1936–1938) Győrben megtartott ülésén egymilliárd pengős nehéz- és hadiipar-fejlesztő programot fogadott el. A magyar honvédség technikai felszereltsége, fegyverállománya, létszáma korszerűtlen és kevés volt, össze sem lehetett hasonlítani a csehszlovák haderővel, amely 20–25-szörösen múlta felül. A kiváró, kis taktikai lépésekből építkező, körültekintő korabeli magyar külpolitika tehát jogos volt, mai szemmel nézve is elismerésre méltó.

Az egyre erősödő német befolyást azonban nem lehetett figyelmen kívül hagyni. A látszólag passzív magyar kormánypolitikával szemben felerősödtek, mind hangosabbá váltak a német támogatást élvező szélsőjobboldali nyilas csoportok, amelyek az agresszió irányába akarták vinni az ország vezetését, ami viszont a jövőre nézve beláthatatlan következményekkel járt volna. Jól látta ezt a korábbi miniszterelnök, Bethlen István, aki 1938. február 9-én az Országgyűlés Külügyi Bizottsága előtt figyelmeztetett a veszélyre: „...a németbarát politikának voltam szószólója külpolitikai téren, de egyet tisztán látok: ha nálunk a politikai élet gleichschaltolása következik be a szélsőjobboldali eszmék jegyében, akkor mi Németországnak nem barátai, hanem cselédei leszünk, és ebben az esetben a független magyar külpolitikának vége.”⁴

A magyar kormányzati tényezők régebben is, most is érthető aggodalommal figyelték a különféle, szélsőséges indulatokat gerjesztő mozgalmakat, így a nyilaskereszteseket is, amelyet többször és erélyesen meg kellett fékezniük. 1938. március 14-én az operaházi ünnepi estet megzavaró nyilas tüntetőket személyes fellépésével maga a kormányzó, Horthy Miklós utasította rendre, és rádiószózatban ítélte el a mozgalom minden rendű és rangú megnyilvánulását. Darányi Kálmán miniszterelnököt, aki német irányba tájolódvá politikai alkuba kezdett a nyilasokkal, rövid idő múlva, májusban menesztette tisztségéből, és Imrédy Bélát nevezte ki miniszterelnökké.

A magyar vezetés passzivitása kiváltotta és mindinkább fokozta Hitler ingerültségét is. Ő ugyanis azt szerette volna, hogy a német csapatokkal együtt Magyarország hadereje is bekapcsolódjon Csehszlovákia megtámadásába. Magyar részről erre nem volt hajlandóság. Az augusztus végi német–magyar csúcstalálkozón Horthy és kísérete csak abba egyezett bele, hogy a német támadást követően, 1938. október 1. után pár nappal a magyar csapatokat szintén bevetik. Kielben ezt ígérték (nem tehettek mást, hiszen a revízióra kínálókozó alkalmat nem akarták elszalasztani), ám a fegyverrel való fellépést mindenképpen el akarták kerülni.

A kiel tárgyalások után megkezdődött a fegyveres erők szervezése. Az ország jelentősebb városaiban „különleges célok érdekében”

⁴ MOL Külügyminisztérium, res. pol. 1938. II. 09.

„lövészegyleteket” és lövészalakulatokat (zászlóaljkat) állítottak fel. Ezt a feladatot nem kellett előlről kezdeni, hiszen a 30-as évek elején már készültek tervek portyázó századok létrehozása céljával.⁵ Ezek feladata az volt, hogy a mozgósítás utáni órákban megrohanjanak egy-egy ellenséges határsávot, és kedvező hídfőállást foglaljanak el a 3-4 nappal később felvonuló nagyobb csapattestek számára. 1935/36-ban, a spanyol polgárháború időszakában több gyakorlatot tartottak erdőövek áttörésére és erődök, bunkerek elfoglalására. 1937-től már titkos egységeket is szerveztek a különböző fedőnevű „testnevelési szaktanfolyamok” keretein belül, például a hiányzó magyar bombázó légielő pótlásaként. Az ejtőernyős csoportokat ellenséges vonalak mögötti vasúti gócpontok megsemmisítésére, hidak és alagutak felrobbantására képezték ki. Ezek az alakulatok kezdettől fogva a vezérkari főnökség 5. osztályának vezetése alá tartoztak. Parancsnokuk Homlok Sándor vezérkari ezredes, a VKF 5. osztályának vezetője volt, vezérkari főnökük Stephan Valér vk. százados, aki a spanyol polgárháború alatt megfigyelőként Franco csapatainál tanulmányozta az akadályok leküzdésének módszereit.

Ezeket az egységeket 1938 szeptemberétől speciális jelleggel és titokban képezték ki feladataikra: a cél az volt, hogy csehszlovákiai magyar területeken, ahol kapcsolatokat építettek ki elszórtan elhelyezkedő csoportokkal, spontán nemzeti felkelés látszatát keltsék, ami a várható tárgyalásokon és más fórumokon nyilvánvalóan erősítette volna a magyar fél pozícióját, nagyobb nyomatókat adva a magyar igényeknek. A magyar hadtörténet korabeli dokumentumai bizonyítják, hogy ilyen és ehhez hasonló elképzelések már a 20-as években felmerültek, a 30-as évek közepétől, Kozma Miklós (1884–1941) belügyminisztersége idején pedig nagyobb teret kaptak.

Vitéz leveldi Kozma Miklós a korszak tipikus figurája volt. Nagyváradon született, de több szállal is Kárpátaljához kötődött. (Apja tíz éven át Turja-Remetén volt ménesigazgató.) Karrierje érdekében tanulmányait a Ludovikán kezdte, ahol huszárhadnagy rangot kapott. 1911-ben érettségizett, majd a budapesti egyetemen letette a jogi vizsgát. Az első világháború idején 44 hónapig szolgált az orosz és az olasz hadszíntéren. Később, már a kommün után az alakuló nemzeti hadsereg propagandafőnöke lett, majd Horthy kabinetirodájának katonapolitikai referense, és a kormányzó bizalmi embereként fontos szerepet töltött be katonai ügyekben. „1922-től a Magyar Távirati Iroda tulajdonosa, de egyben elnöke a Magyar Filmiroda Rt.-nek, a Magyar Hirdető Rt.-nek, megszerzi a Magyar Nemzeti Gazdasági Bankot. 1925-ben a Postakincstárral együtt elnyerte a rádiókoncessziót.

⁵ A magyar honvédség speciális különítményeinek módszertani szakképzése Steiner Kálmán *Felkelők, szabadcsapatok és portyázó különítmények* című szakkönyve és egyéb metodikai segédirodalmak alapján történt. (F. G.)

Az MTI és a Rádió vezérigazgatójaként döntő szerepet játszott az információáramlásban és a propagandában.⁶ Mai szóhasználatával élve őt tekinthetjük Magyarország első hírközlési miniszterének. Az ő érdeme, hogy a magyar híradástechnika színvonala abban az időben felülmúlta más európai országokét. 1938. augusztus 29-től Kozma Miklós a Csehszlovákia elleni propaganda legfőbb irányítója, a szabadcsapatok egyik szervezője, október 5-től a kárpátaljai akció tényleges irányítója volt.

Szeptemberben a szudétanémet kérdés került napirendre a közép-európai, de mondhatjuk, az egész kontinens politikájában. A német-csehszlovák ellentét rendkívüli módon kiéleződtek, a csehszlovák állam teljes összeomlása elkerülhetetlennek látszott. A magyar érdekek mellé felzárkózott lengyel diplomácia legfőbb törekvése ebben a helyzetben az volt, hogy Csehszlovákiával szembeni követeléseit egyenértékűnek ismertessék el a németek igényeivel. Lengyelország számára most minden egyébnél fontosabbá vált a közös lengyel–magyar határ megteremtése a korábbi terveknek megfelelően, vagyis Kárpátalja egészének Magyarországhoz való visszacsatolásával. Ezt az elgondolást Olaszország régóta támogatta, valamint a német birodalom prominens körei is. Hitler eleinte hezitált, később pedig egyre inkább ellenezte, neki ugyanis más tervei voltak. Ribbentrop és Lipski tárgyalásaiból arra lehetett következtetni, hogy amennyiben Németország és Lengyelország között létrejön a Globallösung, akkor jöhet szóba a lengyel–magyar határ kérdése. [Josef Beck lengyel külügyminiszter (1932–1939), aki egész politikai tevékenységét a közös határ ügyének rendelte alá, a tárgyalások fejleményeiről tudomást szerezve már sejtette a várható következményeket, ezért Ribbentrop kijelentéseit nem hozta nyilvánosságra.]

Miközben a német politika – és a lengyel is! – egyre sürgetőbb igénnyel próbálta aktivizálni a magyar vezetést, a magyar kormány képviselői Párizs és London támogatását kérték a közös határ realizálásához, nem sok eredménnyel. Szeptember 20-án Hitler magához rendelte Imrédy miniszterelnököt és követelte, hogy amíg ő Chamberlain angol miniszterelnökkel tárgyal, Magyarország indítson támadást Csehszlovákia ellen. Imrédy erre nem volt hajlandó, mivel egy ilyen lépés végzetes német függőségbe taszította volna az országot. Csak az erőteljesebb diplomáciai fellépést és a szabadcsapatok esetleges bevetését ígérte meg.

Szeptember 22-én azonban Csehszlovákia – mindenki számára váratlanul – általános mozgósítást rendelt el, amely érintette a magyarlakta területeket is. Dercen férfilakosságának zömét más településekhez hasonlóan azonnali hatállyal kaszárnyákba rendelték. „A világpolitika mozgalmas élete az iskolai életre is kihatott. Szept. 23-tól az iskolalátogatás az általános cseh katonai mozgósítás folytán igen meggyengült. A tanulók

⁶ Brenzovics László: *Kozma Miklós és Kárpátalja*. In: Kozma M.: Kárpátalja visszavétele. Napló. KMKSZ, Ungvár, 1999, 9. o.

70–75 %-a kénytelen volt bevonult atyja helyett a betakarítási munkálatokat végezni, mely szükségállapot nem ismert kíméletet az alsó évfolyamok tanulóival szemben sem” – írta Tkacsuk Rezső iskolaigazgató a *Derceni Iskolakrónika* máig fennmaradt egyik számában.

A csehszlovák katonai mozgósítás híre feloldotta a magyar állami vezetés szorongatott helyzetét. Azonnal elrendelték a demarsot, SAS behívóval a tisztek és a legénység számára. „A vezérkar elgondolása az volt, hogy a német–csehszlovák feszültség miatt a csehszlovák hadsereget a szudétánémet területeken vonják össze, így a felvidéket katonailag lényegében kiürítették. Ebben a kedvező helyzetben akarták a lövészalakulatok mintegy 16–18 csoportját átadni a határon, Mosonmagyaróvártól Vásárosnaményig, hogy a magyarlakta területeken nemzeti felkelést robbantsanak ki.”⁷ A honvédség viszont egyelőre csak felvonult, s további utasításra várva a helyén maradt.

Lengyelország (amely szintén felvonultatta csapatait a csehszlovák határ mentén) és Magyarország ezen a napon – szeptember 23-án – memorandumban követelte elcsatolt területei visszaadását. A feszültség enyhítése céljával minden nagyobb és kisebb államhatalom élénk diplomáciai „akcióba” kezdett. Berchtesgaden (szept. 15.) és Obersalzberg (szept. 20.) iniciatíváit szeptember 22/23-án Bad Godesbergben még inkább nyomatékosították, így a négy nagyhatalom – Anglia, Franciaország, Olaszország és Németország – képviselői 29-én Münchenben tárgyalóasztalhoz ültek a válság megoldása végett. A müncheni egyezmény új fejezetet nyitott a közép-európai régióban: a németek visszakapták a Szudéta-vidéket, a magyar és lengyel igényeket pedig kölcsönös megegyezések útján lehetett rendezni.

E döntés értelmében Budapest és Prága között tapogatózó jellegű tárgyalások kezdődtek. A merev cseh álláspont nem kecsegtetett megnyugtató eredménnyel, ráadásul Szlovákia sorsában is döntenet kellett, ami nem volt könnyű, mivel kiderült, hogy Hitler nem független Szlovákiát óhajtott létrehozni, hanem egy neki megfelelő vazallus államot. Eközben a szlovák Hlinka-párt, és más pártok is azt hangoztatták, hogy ők a cseh állam keretében akarnak maradni Kárpátaljával együtt, mégpedig a Prágában húsz évvel korábban kidolgozott, de még nem valósított, s csak az utolsó pillanatokban újra elővett autonómia formájában. Szaporodtak a baljós jelek Berlin felől is, amely már nem tartotta kívánatosnak a lengyel–magyar közös határt: „Németországnak katonailag nem érdeke, hogy elszakítsa a kötelékeket Szlovákia és Csehország között, ellenben a német érdek: fenntartani Szlovákiát a csehszlovák állam keretében erős német befolyás alatt.”⁸

⁷ Hornyák Csaba: *A kárpátaljai akció (1938)*. AETAS, JATE Szeged, 1988/1. sz., 9. o.

⁸ *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945*. Serie D. V. Baden-Baden, 1953.

A német magatartás Varsóban is megütközést keltett. Hory András varsói magyar nagykövet (1936–1939) útján a lengyelek azt ajánlották Kánya Kálmán külügyminiszternek (1933–1938), hogy „a magyar kormány azonnal kezdje meg a nagyszabású szabotázsakciókat” Kárpátalján (román vasútvonalak lezárása, hidak felrobbantása stb.). Hitler is állást foglalt. Szlovákia mellé állt, de kijelentette, hogy Kárpátalja kérdésében nem tartja célszerűnek a német beavatkozást. Számára rokonszenvesebb volt „egy ukrán terület, Prágához csatolva”.⁹

A fejlemények hatására 1938. október 1-jén a magyar kormány döntés-kényszerbe került. Imrédy Béla miniszterelnök (1891–1946) magához kérte Kozma Miklóst, és megbízta a ruténföldi akció irányításával. A legfelsőbb vezetés három nap múlva elfogadta a Kozma által kidolgozott tervet. A „direkt akcióhoz” – ahogy Kozma nevezi a vállalkozást *Kárpátalja visszavétele* című naplójában – már minden készen volt: a kijelölt zászlóaljok szeptember 25-től a helyükön állomásoztak, jórészt Nyírbátor, Kisvárdra és Vásárosnamény környékén, tehát közel a határhoz.

Az akció sikeres lebonyolítása egyéb intézkedéseket is kívánt. Október elején propaganda céljával Ruszin Függetlenségi Komité elnevezéssel rádióállomást kezdtek működtetni. „Ez katonai rádiókészülékek átalakításával a csehszlovák adók hullámhosszain adta műsorát közvetlenül a határ mellől. Azt a látszatot keltették, hogy az adó Kárpátalján működik, ahol egy ruszin függetlenségi szervezet tevékenykedik. Az adás rejtjeles üzeneteket sejtetett, szabotázs-cselekményekre uszított, célzatos politikai tájékoztatással igyekezett destabilizálni a kárpátaljai helyzetet”.¹⁰ Kozma beszédeiből áradt az optimizmus, bízott az akció sikerében. Lankadatlan buzgalommal szervezett, irányított, egyeztetett, utasításokat adott rádión, telefonon, távíróvonalakon. Sokat ingázott Budapest, Kisvárdra és Vásárosnamény között. Többször is tanácskozott Imrédyvel és Kányával, a VKF 5. osztályának vezetőivel. „A Ruténföldön nyugtalanság kell, ezt mi megcsináljuk. Európának 'rutén kérdése' lesz!” – győzködte október 4-én este Imrédyt és Kányát.

Az akciót a VKF 5. osztályának vezérkari tisztjei „roppant precízen” dolgozták ki, de Kozma több ponton is változtatott a terven.

FODOR GÉZA

(Befejezés a következő számban)

⁹ Kovács Endre: *Magyar–lengyel kapcsolatok a két világháború között*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971, 350. o.

¹⁰ Hornyák Csaba: *A kárpátaljai akció (1938)*. AETAS, JATE Szeged, 1988/1. sz., 10–11. o.